

- Upor.: I. Bukhariyeva, S. Kokin, I. Prelovska, H. Smyrnov // Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD– KHB. 2005. № 1/2 (24/25). Ch. 1. 344 s. [in Ukrainian].
- Represovana UAPT's, 2006 – Represovana UAPT's. Politychni represii proty sviashchenykyv Ukrainskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1919–1938). Za dokumentamy Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy. Ch. II [Repressed UAPC. Political repression against priests of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1919–1938). According to the documents of the Branch State Archive of the Security Service of Ukraine. Part II] / Upor.: I. Bukhariyeva, S. Kokin, I. Prelovska, H. Smyrnov // Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD– KHB. 2006. № 1/2 (26/27). 335 s. [in Ukrainian].
- Rohovyi, 2016 – Rohovyi O. Vytoky rodu [Origins of the family] // *Podvyzhyk ukrainskoho dukhu*. Do 150- richchia vid dnia narodzhennia Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho (1864–1937) : Materialy naukovoi konferentsii «Dukhovna spadshchyna Mytropolyta Vasylia Lypkivskoho» v Instytuti ukrainskoi arkhieohrafiï ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy 20.03.2014 r. Kyiv, 2016. 231 s. S. 85–92. [in Ukrainian].
- Ursta, 2018 – Ursta S. Rol mytropolyta Vasylia Lypkivskoho u pidhotovtsi ta provedenni Vseukrainskoho tserkovnogo soboru 1921 roku [The role of Metropolitan Vasyl Lypkivskyi in the preparation and holding of the All-Ukrainian Church Council of 1921] // *Pereiaslavskiy litopys*. 2018. Vyp. 14. S. 18–28. [in Ukrainian].
- TsDIAK Ukrainy – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. [in Ukrainian].
- Chervonyi teror proty dukhovenstva, 2003 – Chervonyi teror proty dukhovenstva i viruiuchykh na Skhidnii Volyni (Zhytomyrshchyni) u 20–30-kh rokakh KhKh st. Arkhivni dokumenty ta materialy [The Red Terror against the clergy and believers in Eastern Volyn (Zhytomyr region) in the 20s and 30s of the 20th century. Archive documents and materials] / Uporiad. S. I. Zhyliuk. Rivne : Volynski oberehy, 2003. 152 s. [in Ukrainian].
- Yavdas, 1956 – Yavdas M. Ukrainska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva: Dokumenty dlia istorii Ukrainskoi Avtokefalnoi Pravoslavnoi Tserkvy [Ukrainian Autocephalous Orthodox Church: Documents for the history of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church]. Miunkhen-Inholshtadt : Vyd. Kraievoi Rady U.A.P.Ts. u Federalnii Respublitsi Nimechchyni, 1956. 228 s. [in Ukrainian].

DOI: 10.31499/2519-2035.10.2023.294976

УДК 94(477)«192/193»:323.1

Ольга КОЛЯСТРУК,

orcid.org/0000-0003-1099-5868

*доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри культури, методики навчання історії та
спеціальних історичних дисциплін
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
(Україна, Вінниця)
kolvia58@gmail.com*

РАДЯНСЬКА УКРАЇНІЗАЦІЯ: ВІД МАНІПУЛЯЦІЇ ДО РЕПРЕСІЙ

У статті показано, як більшовицька українізація сприяла закріпленню радянської влади в українській республіці, забезпечила формування української культури «національної за формою і соціалістичної за змістом», заміни національної ідентичності радянською. За допомогою цієї політики більшовики домоглися легітимізації своєї окупаційної влади в УСРР, досягли радянзації українського суспільства, його упокорення шляхом позірної національно-культурної програми з використанням силових практик репресій проти свідомих носіїв української ідентичності. Українізація була колонізаторською за своєю метою, методами впровадження і результатами дії, мала репресивний характер, її наслідки відчутні і на сьогоднішньому етапі.

Ключові слова: «українізація», більшовицька маніпуляція, українська мова, національна політика, репресії, національна еліта.

Olha KOLIISTRUK,

orcid.org/0000-0003-1099-5868

*Dr (History), Professor,
Head of the Department of Culture,*

SOVIET UKRAINIZATION: FROM MANIPULATION TO REPRESSION

The article shows how the Bolshevik Ukrainization policy of the 1920s and 1930s contributed to the consolidation of Soviet power in the Ukrainian republic, ensured the formation of Ukrainian culture «national by form and socialist in content» and the new Soviet man.

The main thesis of the article is that the policy of Ukrainianization had strategic importance for the Bolsheviks. It was not limited to tolerating the language of the titular nation. It was aimed to legitimize the Bolshevik occupation power through the mastery of the Ukrainian language by the party-state apparatus, the army, and repressive and punitive bodies.

The purpose of the study is to analyze the Bolsheviks policy of Ukrainization as a tool of Sovietizing Ukrainian society, its subjugation through an apparent national-cultural program using forceful practices of repression against conscious bearers of Ukrainian identity.

The main idea of the article is that the consequences of «Ukrainization» should not be reduced only to the «Executed Renaissance» of the 1930s. This policy turned into long-term repression against Ukrainians during the Soviet period. Due to the unification of Ukrainian culture, traditional cultural landmarks were destroyed, replaced by Soviet ideals and norms, and a devastating blow was inflicted on the cultural memory of Ukrainians.

It is analyzed how the Soviet authorities eliminated the traditional Ukrainian identity, replacing it with the Soviet one, in various ways.

It was found that Ukrainization led to lowering the status of the Ukrainian language, reducing it to a local, domestic language, not suitable for scientific circulation, turning it into a satellite of Russian as a «language of international communication» not only in the USSR, but also outside its borders.

It was determined that the chronological framework of the policy of «Ukrainization» can only formally be limited to the end of the 1930s. It was continued and was effective for the authorities during all subsequent periods.

It was concluded that Ukrainianization was colonial in its purpose, implementation methods and results, it had a repressive character, and its consequences are still felt at the present stage. Manipulations with the recognition of the Ukrainian language in all spheres of national life were used to achieve tactical consensus with the Ukrainian national elite inside the country and positive resonance among emigrants in the world. In fact, the Bolsheviks took advantage of the national uprising that unfolded as a result of the Ukrainian Revolution of 1917-1921. Ukrainization was a well-thought-out and organized program to subjugate Ukrainian society to the Soviet regime. Throughout the entire historical period, the Soviet authorities eliminated the traditional Ukrainian identity in various ways, replacing it with the Soviet one. Bolshevik «Ukrainization» led to lowering the status of the Ukrainian language, reducing it to a local, domestic language, not suitable for scientific circulation, turning it into a satellite of Russian as the «language of international communication» not only in the USSR, but also outside its borders.

Key words: «Ukrainization», Bolshevik manipulation, Ukrainian language, national policy, repression, national elite.

Постановка проблеми. Тема українізації (без лапок) є не лише актуальною, а й гостро затребуваною в наш час для будь-кого, хто має відповідальність перед майбутнім України. Зрозуміло, йдеться не суто про мовно / мовленнєвий контекст, йдеться про українську ідентичність, її відживлення, вивільнення з-під чужинських репресивних (імперських і радянських) лещат, йдеться про (пере)осмислення українського, його самостояння й утвердження в умовах російсько-української війни як безпосередньо на фронтах, так і в соціокультурному опорі українського суспільства. Йдеться про деколонізацію нашої культурної та історичної пам'яті. Нам ніколи не уникнути битви за пам'ять, коли серйозно змінюється політичний курс держави, коли увиразнюється новий ціннісний вибір.

Між тим, часто за інерцією ми продовжуємо не здавати собі звіту, як все ще прошиваємо своє повсякдення патернами з радянського минулого, не підозрюємо, як сприяємо його триванню, навіть коли нам йдеться про піднесення свого, національного. Так, інформативно-довідковий «Календар знаменних дат» цього року запропонував до відзнаки, зокрема, і 100-літній ювілей радянської політики українізації, офіційно проголошеної XII з'їздом РКП(б), і окремі установи й організації заходилися з проведенням круглих столів, конференцій, виставок тощо. Але постає питання, це ювілей якої за своїм духом програми, чиєї? – Більшовицької! Це потрібна нам пам'ять? Як повчально-болісна – так, як гідна шанування – ні, чому ж тоді все-таки ми заводимо про це мову і чи варто до цього знову повертатися. Вочевидь, так, передусім, через не достатньо засвоєні уроки минулого, це, по-перше, і, по-друге, через смислове націєцентричне переакцентування пізнання історії радянського періоду.

Аналіз досліджень. Проблема не є новою для українських гуманітаріїв, понад те, вона якісно документована і ґрунтовно вивчена, особливо за часів незалежності. Перші перебудовні зсуви за вимог гласності підштовхнули з'ясування «білих» плям (насправді, «чорних» за своєю суттю) у вітчизняній історії. У цьому сенсі показово, що стаття В. С. Лозицького «Політика українізації в 20-х - 30-х рр.: історія, проблеми, уроки» вийшла в «Українському історичному журналі» (1989, №3) у рубриці «Маловідомі сторінки історії». Натомість вперше артикульовано поставив ключові питання стосовно українізації, про її причини і наслідки в історії України Я.Р. Дашкевич (Дашкевич, 1990). Завдяки гострому аналітичному мисленню він уже тоді говорив про засадничу підступність цієї більшовицької програми, що розгорнуто і переконливо аргументував у наступній публікації «Політичне ошуканство чи провокація?» (Дашкевич, 1993). Академічні історики В.М. Даниленко, Г.В. Касьянов, С.В. Кульчицький у праці «Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки» (1991) задали концептуальні рамки оцінювання раннього радянського періоду. Їх працю найбільш послідовно продовжили С.І. Білокінь, Я.В. Верменич, Ю.І. Шаповал. Упродовж першого десятиліття незалежності предметна проблематика політики українізації (джерела, освіта, література, преса, мистецтво, окремі персоналії, нацменшини тощо) була доволі детально опрацьована, що дозволило підготувати узагальнюючу працю «“Українізація” 1920 – 1930-х років: передумови, здобутки, уроки» (Смолій (ред.), 2003). За останні півтора десятка років з'явилися фундаментальні пропрацювання українізації в сфері літератури (В. Агеєва, М. Шкандрій), авангардного мистецтва (Д. Горбачов, Л. Соколюк), мови (Л. Масенко), кіно (Л. Брюховецька, С. Тримбач), театру (Н. Єрмакова) тощо. Водночас, тема залишається відкритою для обговорень на сучасному етапі не стільки у подієво-фактографічній площині, скільки у засадничо-сенсовому плані, оскільки вона є своєрідним ключем як для розуміння національної історії українців у ХХ ст., так і радянського періоду в ній.

Нові виклики сучасності змушують до перепрочитання радянського минулого, зокрема спонукають і до поглибленого бачення більшовицької

коренізації 1920-1930-х рр. Відтак, недостатнім уже виявляється кут зору на неї як на поступку більшовиків суто у національному питанні в умовах вимушено проголошеної нової економічної політики, аби не втратити УСРР.

Мета статті: проаналізувати більшовицьку політику українізації як одну з тактик радянської українізації українського суспільства, його упокорення шляхом позірної національно-культурної програми з використанням силових практик репресій проти свідомих носіїв української ідентичності. Серед завдань – показати методи вихолощення національних змістів у проголошеній програмі культурної модернізації, розкрити процес уніфікації радянської культури під гаслом «національна по формі, соціалістична за змістом», яке було проголошене. Гасло Сталіном у 1925 р., але не втратило свого призначення аж до розпаду СРСР.

Виклад основного матеріалу. Те, що Україну не можна втрачати, більшовики розуміли від самого початку. Причини крилися не тільки в матеріально-економічній (хлібопостачання, природно-сировинні і людські ресурси) та геополітичній площині, а й в ідеологічній та ментально-імперській, що проявилось з весни 1917 р. у стосунках Тимчасового уряду з Українською Центральною Радою і підтвердилося наступом Муравйова на початку 1918 р.

Натхненником формування такої «перспективи» для України був Ленін. Як більшовицький лідер і голова РНК РСФРР, він послідовно продумував гнучкі способи комунікації з українською стихією, спочатку граючи на позірному задоволенні селянських вимог на землю, удаваному доланні царських заборон української мови і проголошуючи принцип рівності суб'єктів радянської держави, потім добирав аргументів утримувати силоміць українські землі, коли чергова радянська інвазія виявлялась подоланою національними силами українців. Зокрема, в лютому 1920 р. він наказував Сталіну: «Конче треба негайно запровадити перекладачів у всіх штабах і військових установах, зобов'язавши *безумовно* всіх приймати заяви й папери українською мовою. Це *безумовно* потрібне – щодо мови всі поступки й максимум рівноправності» (Ленін В.І. ПЗТ. Т.51). Ця телеграма симптоматична стосовно розуміння непевної і загрозливої ситуації щодо третьої спроби закріпити радянську владу в Україні. Але за нею – не тільки тактичне завдання, а й стратегічна ціль – легітимізувати російсько-більшовицьку владну присутність як свою, не чужу, місцеву – як підсумковий результат класової боротьби українського народу. Червона армія не повинна була сприйматися як ворожа, окупантська, а конче мала скидатись на захисницю, відтак мова є індикатором національної іманентності. Крім того, у цьому велінні вождя – яскраве прописування меж маніпуляції: «...щодо мови всі поступки й максимум рівноправності», але ніяк не більше.

Тут зауважуємо кілька принципових для нашого аналізу позицій: по-перше, впроваджена офіційно у 1923 р. політика коренізації не була раптовим, ситуативно-прикладним проектом більшовиків під час непу, вона була логічним етапом боротьби за український простір і потенціал. По-друге, вона була штучно накинутою українському соціуму і виражала інтереси окупаційної влади, але аж ніяк не інтереси українського суспільства, звідси доречно її

маркування через лапки – «українізація», на чому наполягав В. Даниленко, як керівник авторського колективу згаданої монографії (Смолій (ред.), 2003: 12-25). Зауважимо також на висновках Ю. Шевельова, що цілком збігаються з фактами української історії в радянський час: «Це дві засади комуністичної політики, що лишатимуться незмінними довгі роки, а саме: поступки щодо мови, але не чогось іншого; підкреслення рівнорядності, а не панування, української мови, іншими словами, визнання російської мови однією з двох мов на Україні» (Шевельов, 1983: 37). Відтак, толерування російськомовності в Україні також закладене Леніним.

Підкреслимо як визначальну ще одне вміння більшовиків – здатність перехоплювати ініціативу, передбачати ускладнення і вдаватися до необхідних маніпуляцій, передусім, до практик фальсифікації й обману, вони таки «вміли маневрувати на грані підступності й цілковитої аморальності» (Смолій (ред.), 2003: 6), що було відмітною родовою рисою системи. Ця здатність ошукувати під виглядом благодійництва буде багатогранно проявлена під час українізації. І розпочалося з самого називного поняття в цій політиці. У її запровадженні більшовики свідомо використали термін «українізація» як в ідейно-теоретичному обґрунтуванні, так і в практичній реалізації.

Сам термін, очевидно, належить М. Грушевському, що його він використав у праці «Освобождение России и украинский вопрос» (1907), коли вів мову про налагодження національної освіти після скасування заборон на мову. Є. Чикаленко також завзято обстоював українізацію з 1907 р. («Розмова про мову»). В. Винниченко після поразки Росії в Першій світовій війні відновив інтерес до українізації, намічаючи широку програму справи утвердження українства. У резолюції від 22 квітня 1917 р. вказувалося, що УЦР діятиме, «стоячи на принципі українізації всього життя на Україні», маючи на меті національний, державотворчий, політичний, соціально-економічний і духовний розвиток українського народу. За П. Скоропадського розгорнуто державну програму українізації в освіті, науці, культурі, церкві, війську тощо. Тож використання термінології від національних авторитетів, лідерів громадської думки часів Національно-визвольних змагань не лише спрощувало атмосферу сприйняття, а й створювало ілюзію спадкоємності і наступності діяльності в інтересах українського народу.

З іншого боку, слід взяти до уваги міжнародну ситуацію, коли більшовики перехопили цей термін до своєї активної політичної лексики: по-перше, гострота українського питання через розкиданість українців у світі, поза межами радянської держави; по-друге, загальна криза інтернаціональних цінностей дозволяла манкірувати національними інтересами. Будуючи свою пропаганду на декларованому захисті знедолених і упосліджених, більшовики позиціонувалися як справедливці. Про сутнісний зміст українізації здогадувалися далеко не всі. С. Петлюра 3 листопада 1923 р. писав у листі до М. Шумицького: «Взагалі справа українізації справляє враження певного тактичного ходу з боку большевиків», хоча мав сподівання, що бажаних наслідків курс не досягне і про нього швидко забудуть (Петлюра, 1979: 542).

Більшовицька українізація набула резонансу поза межами країни і завдяки потужній пропаганді у пресі створила, як мінімум, міф про справедливе розв'язання українського питання в новій «соціально справедливій державі», що вводило в оману українську еміграцію і окремих представників ліберальної демократії. Так ілюзорно витворювався позитивний образ радянської держави.

Найбільш поширеною підставою вважати політику українізації більшовиків вдалою є хибне уявлення про те, що саме завдяки їй сталося справжнє відновлення і розквіт української національної культури у 1920-ті рр., що були навіть названі «Червоним Ренесансом». Знадобиться кілька десятків років після смерті Сталіна для того, щоб ця сторінка історії набула справедливого означення як «Розстріляне Відродження» (за Є. Гедройцем та Ю. Лавріненком), а на осмислення цієї трагедії в усій її повноті навіть у незалежній Україні спроможуться одиниці. «Якби Сандармох сидів у свідомості українців так само міцно, як, наприклад, Катинь у свідомості поляків, нікому б просто язик не повернувся до якихось сепаратистських закликів», – розмірковувала Оксана Забужко над штучним поділом українців на Захід і Схід, підкреслюючи, що серед 1111 людей, розстріляних в урочищі Сандармох капітаном Матвеевим, аби гідно відсвяткувати (!) 20-ту річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції, «...українців було понад 200, з більш-менш пропорційним представництвом галичан і східняків, тобто список був – соборний. До нього потрапила найбільш пасіонарна частина інтелігенції Західної України – ті, хто їхав на Велику Україну, приваблений «державницьким» масштабом культурного будівництва 1920-х, якого їм бракувало в провінційній («містечковій») Галичині. ... Усякі сьгоднішні балачки про «розділ України» – це спроби переступити через їхню пролиту кров» (Забужко, 2012).

І це досі неусвідомлений українським загалом наслідок міфологізації радянського минулого, зокрема й українізації. Оптика оцінки її результативності має бути абсолютно зворотною. – Розквіт національного життя не був наслідком національної більшовицької політики українізації, а навпаки – натиск національного життя, розбудженого Національно-визвольними змаганнями 1917-1921 рр., змусив більшовиків вдатися до такої політики. Більшовики задумували *апаратну* коренізацію, а наразилися на протилежно спрямований потік – прагнення національно свідомих сил протистояти шаленому тиску централізаторства, зберегти національне обличчя своєї землі. Більшовики не здатні були нічого протиставити хвилі відродження, тому під виглядом толерування українського вдалися до тактики керування цього розвою, аби підпорядкувати його своїм цілям, спрямуванню у потрібне русло і наданню йому необхідних форм і змісту. Так більшовики підступно звабили компромісними обіцянками національну еліту, використали її для реалізації своїх планів, ошукали і, врешті, знищили її. І в цьому випадку більшовики безсоромно привласнили успіхи національної революції і поставили собі в заслугу її досягнення.

Водночас, у проведенні українізації більшовики наразилися на відчутний опір верхівки КП(б)У, яка була російською або зрусифікованою, обрусілого

міщанства, частково інтелігенції, російської православної церкви, органів ДПУ-НКВС та армії. У пролетарське середовище була вкинута теза порушення дотримання класового принципу в побудові соціалістичному будівництві, мовляв, це призведе до «селянізації» робітників, а не до утвердження їх лідерської ролі. У більшовицьких партійно-адміністративних колах і офіційній пресі побутувала «теорія боротьби двох культур», сформульована секретарем ЦК КП(б)У Д. Лебедем. На допомогу прийшов М. Скрипник з «теорією двох типів російськомовних робітників» в Україні: одні, українського походження, зазнали часткової русифікації й розмовляють мішаною мовою; другі – етнічні, справжні росіяни. М. Скрипник роз'яснював, що «першій, численнішій, групі українізація допоможе вийти з непевного стану «ні тут, ні там»; натомість національні почуття другої групи слід шанувати, а людей з її середовища прихилити до української культури й української мови, що є засобом вияву тієї культури, їхнім блиском, привабою, без будь-якої примусовості» (Скрипник, 1974: 114).

Дозволимо не оминати акцентуванням відлуння цієї «теорії» і в пострадянській, незалежній Україні. Радянські класові поступки такого ґтибу у подальшому результативно модифікувалися в ідеологічній сфері щодо закономірного домінування російського мовлення в офіційній і виробничій сферах та упослідження української мови. Теза про те, що українська мова може бути вільно вживана в приватному середовищі, сімейному колі, відпочинку і дозвіллі мала зверхньо-принизливий підтекст і міцно закріплювалася у повсякденній свідомості. Відтак українській мові накидали тінь провінційності і обмеженості, так закономірно відбувалася її маргіналізація, зведення користування нею до мінімуму. Понад те, її піддавали осміюванню і кепкуванню як щось недолуге, непередове, застаріле, консервативне, врешті, шкідливе і зайве. Починаючи з «великих будов» перших п'ятирічок вчорашній селянин, потрапляючи до індустріалізованого міста, прагнув розмовляти «по-городському», а не «по-селянськи». Офіційні і побутові мовленнєві практики непомітно, але повсюдно і регулярно, з покоління в покоління, призводили до зневажливого ставлення до селянського, а відтак – і до традиційного, спадкового, отже, сприяли просуванню нових моделей мислення, поведінки, вибору тощо. Годі говорити, що паралельно в усьому можливому пропагандистському реєстрі підносилися російська мова, а з нею і російська культура, її ідеї та герої.

Класова сегрегація, на яку поклалися в своїх діях більшовики, проголошуючи будівництво соціально справедливого ладу, була трагічною не тільки для «класів-експлуататорів», а й для трудящих верств. В уніфікаційній програмі виховання нової радянської людини підпорядкування людини більшості та її слухняність вважалися чи не найважливішими якостями. В радянській системі людей послідовно позбавляли вміння самостійно мислити і критично оцінювати реальність, пропонуючи готові оцінки і рекомендації до дій. Спочатку «революційна необхідність» підмінили право і закон, а потім класова приналежність визначала долю людини, незалежно від її талантів, здібностей, світогляду, позиції, оскільки всі норми суспільного життя

визначали почуття «класової єдності» і «класова відданість»: *«І клас навчить і любові, й зненависті, / І клас навчить зростать. / І станете в лави, де кожен робочий, / Де кожен засмаглий в боях рудокон / Навчить вас дивитися ворогу в очі, / Навчить вас застрелити ворога в лоб»* (Агеєва, 2021: 219). Як підкреслює В. Агеєва: «Нова радянська людина не знає сумнівів, її тожсамість – класова. Між тим клас завжди швидше втрачає традиції й ознаки культурної ідентичності, аніж нація» (Агеєва, 2021: 194). Так, партія більшовиків, маніпулюючи онтологічними засадами своєї ідеології, під виглядом «диктатури пролетаріату» свавільно здійснювала свої цілі.

Коли наркомом освіти України у 1925 р. став Л. Каганович, розпочалася справжня реалізація «українізації». За його наполяганням суто літературна полеміка про шляхи розвитку української літератури, започаткована памфлетами комуніста М. Хвильового у письменницьких колах, була перенесена в партійно-ідеологічну площину не лише у пресі, а й у громадських обговореннях, на зборах трудових колективів. Лідеру ВАПЛІТЕ було приписане авторство гасла «Геть від Москви!» з відповідним інкримінуванням йому звинувачень у політичному сепаратизмі та українському буржуазному націоналізмі. Ця більшовицька проба сили в літературному середовищі стала зовсім не метафоричною пробною кулею у розгортанні боротьби проти національної культури та інтелігенції. Це станеться у 1933 р., а допоки «літературна дискусія» 1925-1928 рр. призвела до масової «чистки» в показово українізованій пресі. «Вичищали» щойно рекрутованих на умовах компромісу колишніх уенерівців, боротьбистів, укапістів поки що пониженням у статусі, переведенням на інші посади. «Дискусія» зумовила закриття і ліквідацію низки літературних і мистецьких об'єднань, спричинила ужорсточення цензури, обмеження свободи і творчості. Вона стала провісником розстрілу «Червоного Ренесансу» й дозволила здійснити перше пробне маркування майбутніх об'єктів Великого терору (Дашкевич, 1993: 87).

1927 р. почалися утиски в кооперації, до кінця 1920-х рр. незалежна українська кооперація фактично перестала існувати, задушена надмірними податками й урядовим втручанням. У церковному житті 1928 р. позначений арештом митрополита Василя Липківського, майже всіх єпископів і численних священників УАПЦ. Влітку 1929 р. були розпущені всі наукові товариства, пов'язані з Академією наук. Як пише Ю. Шевельов: «Ці зусилля, окрім прямих наслідків, породжували страх» (Шевельов, 1983: 45).

Проведення 9 березня – 19 квітня 1930 р. відкритого процесу у «Справі «СВУ»» стало показовою репресивною акцією проти національної еліти, лідерів науки та діячів Національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. За цією абсолютно сфальсифікованою чекістами «Справою» 1930 р. було заарештовано до 30 тис. осіб (таку цифру подає Гелій Снегірьов), так більшовики прибрали весь прошарок «старої» еліти. Це вже був присуд стихійній українізації. За цим стартовим сигналом чекістська «скринька Пандори» уможливила операції з ліквідації УАПЦ 1930 р., «викриття» Українського націоналістичного центру 1931 р., Української військової організації 1931 р., Польської організації військової 1932 р. та ін. Наступного року – погром «скрипниківщини»,

«яворщини», «волобуєвщини», недобитків «шумськізму» (Даниленко, 1996: 110-112).

Винищення інтелігенції потребувало відновлення новою генерацією розумових і творчих працівників, чим опікувалися Інститути народної освіти. Під час українізації з'явилася можливість виховати власну українську культуру: простакувату і наївну, пласку і кишенькову, етнографічно-поверхову, ужиткову, позбавлену пам'яті. Українізація дозволила зростити українську радянську літературу, що стояла би на сторожі ідеології, була зручним інструментом у руках влади, слухняним ретранслятором правильних і корисних ідей (Андрухович, 2020: 620-621).

Між тим, для широкого загалу чим далі «розмовляти по-українськи на людях – хоч це офіційно заохочувалося – вважалося серед міського населення ризикованим, хіба що при спеціальних okazіях, які офіційно проголошено українськими. Тавро на українській мові у великих містах не зникло, а навпаки, вирросло до нових розмірів. Освічені верстви вдавалися до української мови прилюдно, коли це вимагалось, а не, сказати б, «природно». Ті, що не хотіли ризикувати, складали іспити, але користувалися українською мовою тільки в межах офіційних вимог. Відірвана від єдиної своєї потенційної суспільної основи, насаджувана неукраїнською партією й державним апаратом, позбавлена щирості й безпосередності, постійно зрівноважувана антиукраїнськими заходами – українізація в очах пересічного російського чи проросійського міщуха виглядала на комедію. ...Міщанин вивчив, коли і в яких межах треба зважати на офіційну лінію, він також довідався, що межі ті досить тісні і що краще ніколи їх не переступати. Він знав, що закон вимагав звільнити з праці службовця, який не опанував української мови, і що дійсно має від часу звільняти друкарку, кур'єра чи секретаря, але ніколи – високого урядовця або спеца, до них українізація на ділі не стосувалася. Для нього не було таємницею, що за українськими вивісками на фасадах установ по-старому крутиться російська бюрократична машина (Шевельов, 1983: 49-50).

Висновки. Таким чином, головним наслідком реалізації політики «українізації» була радянська українізація українського суспільства. Маніпуляції з визнанням української мови в усіх сферах національного життя були використані для досягнення тактичного консенсусу з українською національною елітою всередині країни та позитивного резонансу серед емігрантів у світі. Насправді більшовики використали національне піднесення, що розгорнулося в результаті Української революції 1917-1921 рр. Українізація була гарно продуманою і організованою програмою з підкорення українського суспільства радянському режиму.

На наше переконання, наслідки «українізації» не слід зводити тільки до «Розстріляного Відродження» наприкінці 1930-х рр. Ця політика обернулася тривалими репресіями проти українців упродовж усього радянського періоду. Через уніфікацію української культури були знищені традиційні культурні орієнтири, підмінені радянськими ідеалами і нормами, завдано нищівного удару по культурній пам'яті українців. Упродовж всього історичного періоду різними способами радянська влада ліквідувала традиційну українську

ідентичність, замінюючи її радянською. Більшовицька «українізація» призвела до пониження статусу української мови, зведення її до мови місцевої, хатньої, не придатної для наукового обігу, перетворення її на сателіта російської як «мови міжнародного спілкування» не лише в СРСР, а й поза її межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Агеєва, 2021 – Агеєва В. За лаштунками імперії. Київ : Віхола, 2021. 360 с.
- Андрухович, 2020 – Андрухович С. Амадока. Львів: Вид-во Старого Лева, 2020. 832 с.
- Даниленко, 1996 – Даниленко В. Згортання українізації й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України у 1930-ті рр. // *Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика*: 36. ст. Київ, 1996. Вип.2. С. 96-116.
- Дашкевич, 1993 – Дашкевич Я. Політичне ошуканство чи провокація? Крах українізації 20-х–30-хрр. // *Україна вчора і нині. Нариси, виступи, есе*. Київ, 1993. С. 78-88.
- Дашкевич, 1990 – Дашкевич Я.Р. Українізація: причини і наслідки // *Слово і час*. 1990. №8. С. 55-64.
- Забужко, 2012 – Забужко О. Якою була б цивілізація, якби не Сандармох... // *День*. 2012. №17. 03.02. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/yakoyu-bula-b-tsyvilizatsiya-yakby-ne-sandarmokh>
- Петлюра, 1974 – Петлюра С. Статті, листи, документи : в 2-х т. Т. 2. Нью-Йорк, 1979. 560 с.
- Позняк-Хоменко, 2018 – Позняк-Хоменко Н. Українізація 1920-х років: «винахід» більшовиків чи джин із пляшки? // *Український тиждень*. 2018. 2 серпня. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://tyzhden.ua/ukrainizatsiia-1920-kh-rokiv-vynakhid-bilshovykiv-chy-dzhyn-iz-pliesky/>
- Скрипник, 1974 – Скрипник М. Статті і промови з національного питання. Мюнхен. «Сучасність». 1974. 520 с.
- Смолій (ред.), 2003 – «Українізація» 1920 – 1930-х років: передумови, здобутки, уроки / За ред. В.А. Смолія. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2003. 392 с.
- Шевельов, 1983 - Шевельов Ю. Українізація: радянська політика 1925-1932 років // *Сучасність*. 1983. №5 (265), травень. С.36-57.

REFERENCES

- Aheieva, 2021 – Aheieva V. Za lashtunkamy imperii [Behind the scenes of the empire]. Kyiv : Vikhola, 2021. 360 s. [in Ukrainian].
- Andrukhovych, 2020 –Andrukhovych S. Amadoka [Amadoka]. Lviv: Vyd-vo Staroho Leva, 2020. 832 s. [in Ukrainian].
- Danylenko, 1996 – Danylenko V. Zghortannia ukrainizatsii u posylennia rusyfikatorskykh tendentsii u suspilno-kulturnomu zhytti radianskoi Ukrainy u 1930-ti rr. [The decline of Ukrainization and the strengthening of Russifying tendencies in the social and cultural life of Soviet Ukraine in the 1930s] // *Ukraina 20 st.: kultura, ideolohiia, polityka*: Zb. st. Kyiv, 1996. Vyp.2. S. 96-116 [in Ukrainian].
- Dashkevych, 1993 – Dashkevych Ya. Politychne oshukanstvo chy provokatsiia? Krakh ukrainizatsii 20-kh–30-kh rr. [Political fraud or provocation? The collapse of Ukrainization in the 1920s and 1930s] // *Ukraina vchora i nyni. Narisy, vystupy, ese*. Kyiv, 1993. S. 78-88 [in Ukrainian].
- Dashkevych, 1990 – Dashkevych Ya. R. Ukrainizatsiia: prychny i naslidky [Ukrainization: causes and consequences] // *Slovo i chas*. 1990. №8. S. 55-64 [in Ukrainian].
- Zabuzhko, 2012 – Zabuzhko O. Yakoyu bula b tsyvilizatsiia, yakby ne Sandarmokh...[What would civilization be if Sandarmoh did not happened...] // *Den'*. 2012. №17. 03.02. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/yakoyu-bula-b-tsyvilizatsiya-yakby-ne-sandarmokh> [in Ukrainian].
- Petliura, 1974 – Petliura S. Statti, lysty, dokumenty : v 2-kh t. T. 2. [Articles, letters, documents: in 2 volumes, V.2]. Niu-York, 1979. 560 s. [in Ukrainian].
- Pozniak-Khomenko, 2018 – Pozniak-Khomenko N. Ukrainizatsiia 1920-kh rokiv: «vynakhid» bilshovykiv chy dzhyn iz plishky? [Ukrainization of the 1920s: an «invention» of the Bolsheviks or a genie in a bottle?] // *Ukrainskyi tyzhden'*. 2018. 2 serpnia. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <https://tyzhden.ua/ukrainizatsiia-1920-kh-rokiv-vynakhid-bilshovykiv-chy-dzhyn-iz-pliesky/> [in Ukrainian].
- Skrypnyk, 1974 – Skrypnyk M. Statti i promovy z natsionalnogo pytannia [Articles and speeches on national issues.]. Miunkhen. «Suchasnist'». 1974. 520 s. [in Ukrainian].
- Smoliy (red.), 2003 – «Ukrainizatsiia» 1920 – 1930-kh rokiv: peredumovy, zdobutky, uroky [«Ukrainization» of the 1920s and 1930s: prerequisites, achievements, lessons] / Za red. V.A. Smoliia. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NANU, 2003. 392 s. [in Ukrainian].
- Shevelov, 1983 - Shevelov Yu. Ukrainizatsiia: radianska polityka 1925-1932 rokiv [Ukrainization: Soviet policy of 1925-1932] // *Suchasnist'*. 1983. №5(265), traven. S.36-57 [in Ukrainian].